

Շ Ա Հ Ր Ի Ա Ր Ի

Ս Ե Պ Ա Ջ Ե Ի Ա Ր Ջ Ա Ն Ա Գ Ր Ո Ի Թ Ի Ի Ն Ը

ՍՈՎԻԵՏԱԿԱՆ ՌՈՒՍԻՈՅ «ԳԻՏՈՒԹԵԱՆՑ ՃԵՄԱՐԱՆ»ԻՆ ՏԵՂԵԿԱԳՐԵՆ

ԼԵՆԻՆԿՐԱՏ. 1931. Թ. 2. Բ. 1:2 25-28

Անդրկովկասի Թ-Ջ (Ն. Գ.) ժամանակամիջոցին ուսումնասիրութեանց համար, յատուկ նշանակութիւն ունին խալտէական սեպագրութիւնները որ կը գտնուին Խորհրդային Հայաստանի սահմաններուն մէջ:

Անդրկովկասի վանի թագաւորութեան հետ յարաբերութիւններու շրջանը ծառայելու է իբր ուշագրաւ և կեդրոնական կէտը կովկասի հնախօսութեան համար, որովհետեւ սեպագրութիւնները (չնայելով իրենց եզակի և մասնաւոր բնոյթին) սերտօրէն կապուած են իրենց ժամանակակից Անդրկովկասի մշակոյթի և զարգացման յուշարձաններուն հետ, և կը ներկայացնեն իբր շատ թանկագին աղբիւր մը՝ զաղափար կազմելու համար այն ժամանակի մշակոյթի մակարդակին:

Թ դարէն (Ն. Գ.) Անդրկովկասը կը դառնայ հրապուրիչ կեդրոն մը խալտէական արշաւանքներու:

Մինուա իր Իշպուհին հօր հետ կը յառաջանար դէպ ի Անդրկովկաս, հասնելով ներկայ Լենինականի սահմանները, հանդիպելով լաւ կազմակերպուած տեղական զօրքին:

Արգիստիս, Մինուասի զաւակը, շարունակեց հօրը բռնած ընթացքը և իր ժամանակին արշաւանքները Անդրկովկասի մէջ շատցան. ամբողջ Հայաստանի մէջ ցրուած են արձանագրութիւններ՝ որ կը պարունակեն Արգիստիսի անունը, փաստ ներկայանալով անոր մղած կռիւներուն: Աւելին, եթէ Մինուասի պաշտօնավայրը Արաքսի աջ ափը՝ ներկայ Թաշպուրտնի քով կը գտնուէր, Արգիստիս իր բնակութիւնը կը փոխադրէ Արմաւիր, Արաքսի միւս կողմը:

Խալտերը ոչ միայն թալանի կը մատնէին Անդրկովկասը, տաւարը և գերիները իրենց հետ տանելով, այլ կը ջանային ընկճուած նահանգներու մէջ ստեղծել վարիչ և գործակալ կեդրոններ: Եթէ մենք գիտենք որ խալտէացիք փոխեցին նահանգներու վարիչները, իշկիկուի Շակաշթարա իշխանին նամակէն կ'իմանանք որ Անդրկովկասի իշխանները կը հաղորդէին խալտէական կառավարչին՝ Տոսպի մէջ ձեռնարկած շինարար աշխատանքներու մասին: Այդ սեպագրութեան փոքրիկ տախտակը մեզի այն կարեւոր եզրակացութեան կը յանգեցնէ թէ սեպագրութիւնը կը գործածուէր իբր պաշտօնական նամակ մը Անդրկովկասի մէջ:

Նկատի առնելով Անդրկովկասի երկրապահ բերդերուն անառիկութիւնը, խալտէացիք ալ կը կառուցանէին իրենց բերդաքաղաքները, ինչ որ կը փաստուի Արգիստիսի (զաւակ Մինուասի) կանխ-թէփէի մէջ և Ռուսասի (զաւակ Էրիմենի) արձանագրութիւններէն որ կը գտնուին Արմաւիրի մէջ:

Ասկից զատ խալտէացիք իրենց տիրած նահանգներուն մէջ կը կառուցանէին պալատներ (=YYYI IY-) և տաճարներ (=YYYI):

Շատ կարեւոր արձանագրութիւն մը Գեւանի - Գիրլանիի մէջ կ'ակնարկէ Թէյշէպ աստուծոյ տաճարին՝ որ կառուցուած է Սեւանայ լճի ափին:

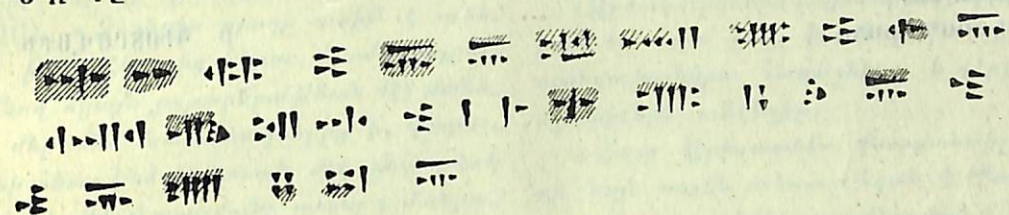
Արմաւիրի նահանգին մէջ խալտ աստուածին նուիրուած տաճարի գոյութեան մասին կը վկայէ Գազանճի գիւղին (Արաքսի աջ կողմը) սեան խարսխին սեպագրութիւնը, որ մէկ տողէ բաղկացեալ գրութիւն մ'է:

ԱՐԳԻՍՏԻՍ ՈՐԻԻ ՄԻՆՈՒԱՍԻ ԱՅՍ ՏԱՃԱՐԸ ԿԵՐՏԵՑ Ի ՊԱՏԻԻ ԽԱԼՏ ԵՐԿՆԱԲՆԱԿԻՆ

Երկաթաքարէ (բազալթ) նման սիւնի մը խարսխը, որ հաւանօրէն նոյն շինութեան կը վերաբերի, 1896 թուականին գտնուեցաւ Շահրիար գիւղին մէջ:

Սեպագրութիւնը Շահրիարի քարին վրայ Գազանճիի գրութեան պէս լաւ պահպանուած չմնաց, ուստի սեպագրութեան ատեն թիւրիմացութիւն մը յառաջ եկաւ մեկնութեան մէջ:

Հետեւեալն է բնագրին պատկերը, հաւանօրէն լուսանկարուած զայն գտնող Տէր-Մկրտիչեանի կողմէ:

ԸՆԳՈՐԻՆԱԿՈՒԹԻՒՆ

[qal]-di-i-[ni]-ni [al-su-u-i-i-mi-ni ar-gi-mi-ti-me me-[nu]-u-a-qi-ni-me i-ni [ame] za-du-mi

ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԻՒՆ

ԱՐԳԻՍՏԻՍ ՈՐԻԻ ՄԻՆՈՒԱՍԻ ԱՅՍ ՏԱՃԱՐԸ ԿԵՐՏԵՑ Ի ՊԱՏԻԻ ԽԱԼՏ ԵՐԿՆԱԲՆԱԿԻՆ

ԼՈՒՍԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ՆԱԳՐԻՆ

1. Առաջին երկու բառերը qal-di-i-ni-ni al-su-u-i-i-mi-ni չհասկցուած մնացին հրատարակիչներէ, որոնք հաղորդեցին իբր -qal-di-i-ni-ni -[ni]-ni -[al]-su-u-i-i-mi-ni -[ar]-gi-mi-ti-me -[me]-[nu]-u-a-qi-ni-me -[ame] -za-du-mi. «Ar-gistis de Menuas cette maison a élevé pour (sa) race»: Նիկոլսկի այդ յօդուածին շուրջ գրած իր բնագրաւորականին մէջ շեշտեց Բասմաճեանի սխալ մեկնութիւնը և կասարեալ նոյնութիւնը Գազանճիի սեպագրութեան հետ:

2. qal-di-i-ni-ni տրականն է խալտ աստուծոյ անուան ուղղականին:

3. al-su-u-i-i-mi-ni (al-su-u-i-i-mi-ni Գազանճիի սեպագրութեան մէջ) տրականն է al-su-u-i-i-me-e (խորով-ճամբի, վան) «վերնաբնակ»:

4. Գազանճիի սեպագրութեան մէջ ar-gi-mi-ti-me անունը գրուած է 1 ձայնական յաւելումով ti-էն վերջ:

5. =YYYI գաղափարանիշին am¹/_e ձայնական մեկնութիւնը առաջարկուած

Sayce է և հաստատուած օրինակներով Մհեր Կապուսիի սեպագրութեանէն: Մեշչանինովէն գաղա-նշանը փոխանակ ame, հրատարակուած Սանտալճեանէն և Մեշչանինովէն գաղա-

փարանիշներու (idéogramme) ցուցակին մէջ, առնուած Արարատ թերթի առաջին հրատարակութենէն (1896), կը ներկայանայ սխալ հաղորդուած մասը = 1111 նշանին, ինչ որ յստակօրէն կը տեսնուի արտատպութեան վրայ:

Առաջին անգամ Շահրիարի սեպագրութիւնը հրատարակեց Արարատ թերթը, շատ անգոհացուցիչ ձեւի մը տակ, 1896ին, էջ 512: Մեարոպ Սմբատեանի պատճէնին համեմատ վերստին հրատարակուեցաւ անիկա Բասմաճեանէն⁸ թիւը մեկնութեամբ: Սանտալճեան⁹ և Lehman-Haupt¹⁰ հրատարակեցին զայն հետեւողութեամբ Բասմաճեանի:

Շահրիարի սեպագրութեան սխալ մեկնութեան պատճառով՝ որ մեծ կարեւորութիւն ունի Անդրկովկասի համար և կը վկայէ խալտ աստուծոյ տաճարին կառուցումը Արմաւիրի նահանգին մէջ՝ պատշաճ համարեցի հրատարակել զայն բնագրին արտատպութեան համեմատ:

Թրգմ. ուսու. է
Գ. ՔԵՕՐՕՂԼԵԱՆ

Բ. ՊԵՏՐՈՎՍԻԻ

1. Տես սեպագրութիւններ Կիւսննց զիւղէն Վանի Ս. Պօղոս եկեղեցիէն, հրատարակուած Մեջանիւնովէն:
2. Սեպագրութիւններ Արդիստիսի անունը պարունակող որ կը գտնուին Խորհրդային Հայաստանի հետեւեալ վայրերը. Կանլի-թէփէ, Էյլեար, Օրտակլիւ, Գարազալա, Ղուլիճան, Ղանլըճա: Արձանագրութիւններ՝ որոնք հաւանօրէն Արմաւիրի ընդէն են, գտնուեցան Սարգարապատի, Ղազանճիի և Շահրիարի մէջ:
3. Տես Թաշպուրունի արձանագրութիւնը թիւ Գ, և Արմաւիրի սեպագրութիւնը թիւ Թ (Նիկոլսկի):
4. Մեջանիւնով. «Խալտական սեպագրութիւնը Նոր-Պայագիտի». ДАН - В, 1928. էջ 172-173.
5. Sandaldjian: Les Inscriptions cunéiformes Urartiques (Venise, 1900) էջ 463, (թիւ 76).
6. Мещанинов: Халдеведение (Баку, 1927). стр. 76, и стр. 104.
7. Նոյնը մասնանշած էր Բասմաճեան. «Բազմավէպ», 1897, էջ 87.
8. Basmadjian: Une nouvelle Inscription Arménienne ou Vannique. Actes du XI-me Congrès International des Otientalistes. Paris, 1897. Première Section. p. 257-259.
9. Sandaldjian, o. c., надписи, No. 26-a, стр. 141-142.
10. Verhandl. d. Berl. anthropol. Ges. 1900, S. 572, Anm. 5.

Գ Ր Ա Կ Ա Ն

Դ Ա Ն Ի Է Լ Վ Ա Ր Ո Ւ Ժ Ա Ն

(Ի Ն Ք Ն Ա Կ Ե Ն Ս Ա Գ Ի Ր)

Վարուժան առանձին ինքնակենսագրութիւն չունի, բարեկամներու գրած նամակները խմբագրելով կարելի է կազմել անոր ինքնակենսագրութիւնը:

Վարդգէս Ահարոնեան «Հայրենիք» ամսագրի մէջ կը գրէ (թիւ 3. Յունուար 1926). «Տողերիս գրողը առիթ է ունեցել թէեւ հեռուից հեռու, նամակագրութիւնով միայն յարաբերութեան մէջ մտնելու մեր մեծ նահատակներից Դ. Վարուժանի հետ: Ինձ ուղղուած մէկ ընդարձակ նամակի մէջ Վարուժանը տուել է մանրամասն տեղեկութիւններ իր կեանքի և գրական գործի մասին»: Այդ նամակին մէջ կարդացած ըլլալով Վարուժանի ինքնակենսագրութիւնը իր տեղին մանրամասնութենէն կ'արտագրեմ զայն: Քսան տարիներ առաջ Վարուժան գրած է Թէոդիկին.

«Ծնած եմ 1884-ին Սերաստիոյ մօտ, Բրզնիկ գիւղը, ուր աճած է մանկութիւնս ուռններուն տխուր հովանիներուն տակ երազկոտ, կամ գետեկերքներուն վրայ բաղերու քար նետելով անառակօրէն:

«Դեռ հազիւ թիթեռնիկներ որսալու հասակիս մէջ, հայրս պանդխտած է Պուլիս, իսկ մայրս՝ ձմեռնային երկար երեւոյթները թնրատունը նստած՝ երեւակայութիւնս օրօրած է ենիչերիններու և գայլերու պատմութիւնով, երբ Մէյրեգոմի հովը կու գար բուխերիկին մէջ մերթ ունալ և մերթ դեւի ձագի մը նման լալ:

«Գիւղին դպրոցը հազիւ սկսած էր ժամագիրքը կարդալ սորվիլ, զիս տարած են Պուլիս 1896-ին կոտորածի օրերուն, ուր հայրս արեան սարսափի մէջ փնտռելէն յուսահատ՝ բանտին մէջ գտած եմ այն տխուր օրերուն ստորէն ամբաստանուած:

«Երկու տարի յաճախած եմ Սազըզ Աղաճի Մխիթարեան դպրոցը, յետոյ Քաղկեդոնի վարժարանը¹, ուր երկար առէն պատանեկութիւնս երազած է Մօտայի ծովափին և Դուրեանի ոսկորներուն յ'իւսկիւտար:

«Արձակուրդներս ընդհանրապէս անցուցած եմ հօրս ըով, խաւիար խանը հայ պանդուխտներու հառաչներու և վէրքերու տրոփիւնին ունկնդիր:

«Հայր Արիստակէս Քասբանտիլեան, որ նոյն ատեն տեսուչ եղած է Քաղկեդոնի վարժարանին, առաջնորդած է մանկական նախափորձերս՝ սրբագրելով սիրահարական ոտանաւորներս, և յետոյ, 1902-ին ուղարկած է զիս Վենետիկ, Մուրատ - Ռափայէլեան, բարեւելու իր տեղը Ալիշանի աճիւնը:

1914, Մարտ 26ին Պուլսէն՝ Վարդգէս Ահարոնեանին կը գրէ:

«Ձեր նամակը ստացած եմ: Ճիշդ է, որ անձամբ ծանօթ չենք իրարու, բայց երբ գրողները կը կարդան մէկզմէկու գրուածքները, կը խորհիմ, որ իրարու հետ քիչ մը հաղորդակցութեան մէջ կը մտնեն: Այսպէս եղած պիտի ըլլայ մերն ալ: Թող թէ երբ Ձեր պատուական հայրը վերջերս Պուլիս եկաւ, խօսեցաւ ինձի ձեր վրայ, ըսաւ թէ ինչպէս ասպարէզ իջած էիք արուեստս պաշտպանելու համար այն ճղճիմ քննադատութեան, կամ լաւ եւս ամբաստանութեան դէմ, զոր բանաստեղծ,

1. Ուր՝ ժամանակի տեսուչ Վ. Հ. Արիստակէս Քասբանտիլեան կ'ընդունի զայն և տեսնելով որ հայրը աղքատ է, զուրկ նիւթական միջոցներէ, զայն ձրիավար աշակերտներուն շարքին մէջ կը դնէ. և յատուկ խնամք տանելով անոր՝ զայն վերջը Վենետիկ Մուրատ Ռափայէլեան վարժարան կը զրկէ: